

БУДОВА АТОМНОГО ЯДРА

Характеристики ядра

- **Склад (Z,N)**
- **Маса**
- **Спін**
- **Магнітний момент**
- **Квадрупольний момент**
- **Енергія збуджених станів (можливість існування ядерних ізомерів)**
- **Енергія зв'язку нуклонів у ядрі**
- **Стабільність (для нестабільних – тип розпаду та час напіврозпаду)**

Моделі будови атомного ядра

Модель	Період створення	Автори
Нуклонна	1932	Д.І.Іваненко, В. Гейзенберг
Краплинна	1930-1936	Гамов, Н.Бор
Мезонна	1935	Юкава
Оболонкова (фермі-газу – основа)	1949	М.Гепперт-Майєр, Й.Х.Д. Йєнсен
Суперструн (розвиток – мембранна)	1974	Шек , Шверц

НУКЛОННА МОДЕЛЬ БУДОВИ АТОМНОГО ЯДРА

Основні положення:

1. Ядра атомів усіх елементів складаються з нуклонів - протонів та нейтронів (виключення **H-1**). Число протонів у ядрі визначає заряд атомного ядра. Масове число дорівнює загальній кількості нуклонів у ядрі.
2. Ізотопи – різновиди одного й того ж хімічного елементу, що мають однаковий заряд ядра, але відрізняються значеннями атомної маси (містять різну кількість нейтронів у ядрі). Електронні оболонки ізотопів практично ідентичні.

3. Ізольований нейтрон є нестабільним

4. Розпад протона відбувається з поглинанням енергії

5. Енергію зв'язку нуклонів у ядрі можна розрахувати

$$E_{зв} = \Delta m c^2$$

Δm – дефект маси (різниця між сумою мас спокою всіх нуклонів і реальною масою ядра), c – швидкість світла.

Характеристики нуклонів

	маса спокою (а.о.м)	енергія спокою (Мев)	Заряд (Кл)	Спін	Магн. момент, $\mu_{\text{яд}}$	Час життя
p	1,00727	938,25	$+1,6 \cdot 10^{-19}$	1/2	+ 2,7928	10^{30} років
n	1,00866	939,56	0	1/2	- 1,9130	15,3 хв

Енергія зв'язку нуклонів у ядрі

$$E_{\text{зв}} = \Delta m c^2$$

$$E_{\text{зв}} = \{ [Z \cdot m_p + (A-Z) \cdot m_n] - m_{\text{ядра}} \} c^2$$

$Z \cdot m_p$ – сумарна маса протонів у ядрі,

$(A-Z) \cdot m_n$ – сумарна маса нейтронів у ядрі,

$m_{\text{ядра}}$ – експериментально виміряна маса ядра

$$E_{\text{зв}} = \{ [Z \cdot m_H + (A-Z) m_n] - m_{\text{атома}} \} c^2$$

$m_{\text{атома}}$ – експериментально виміряна маса атома

$Z \cdot m_H$ – сумарна маса протонів у ядрі та електронів атома

Якщо маси протона, нейтрона та атома – в а.о.м.:

$$E_{\text{зв}} \text{ (MeV)} = 931(Z \cdot m_H + (A-Z) m_n) - m_{\text{атома}}$$

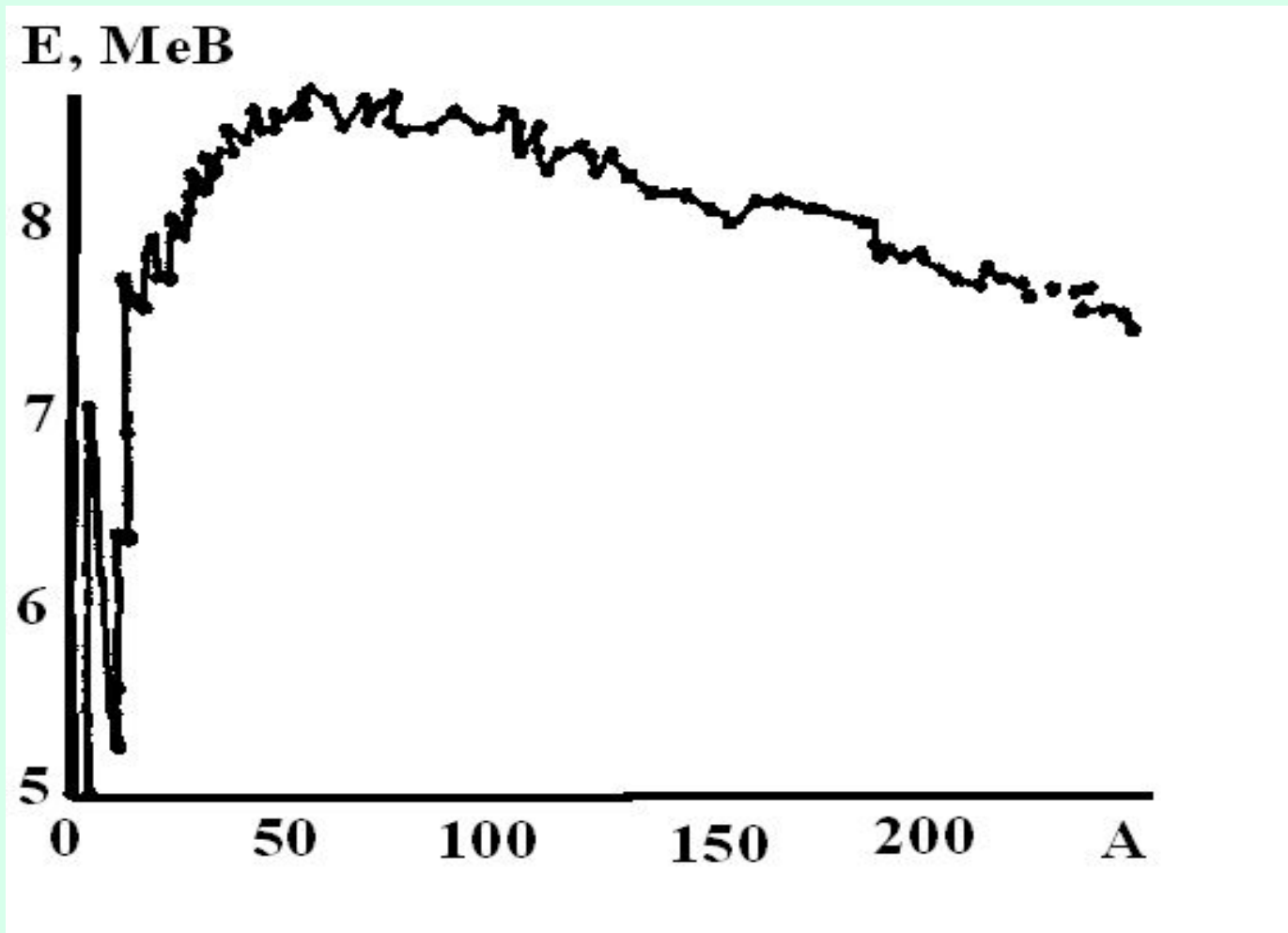
Питома енергія зв'язку нуклонів у ядрі (E_d) - частка енергії зв'язку, що припадає на один нуклон

$$E_d = E_{зв} / A$$

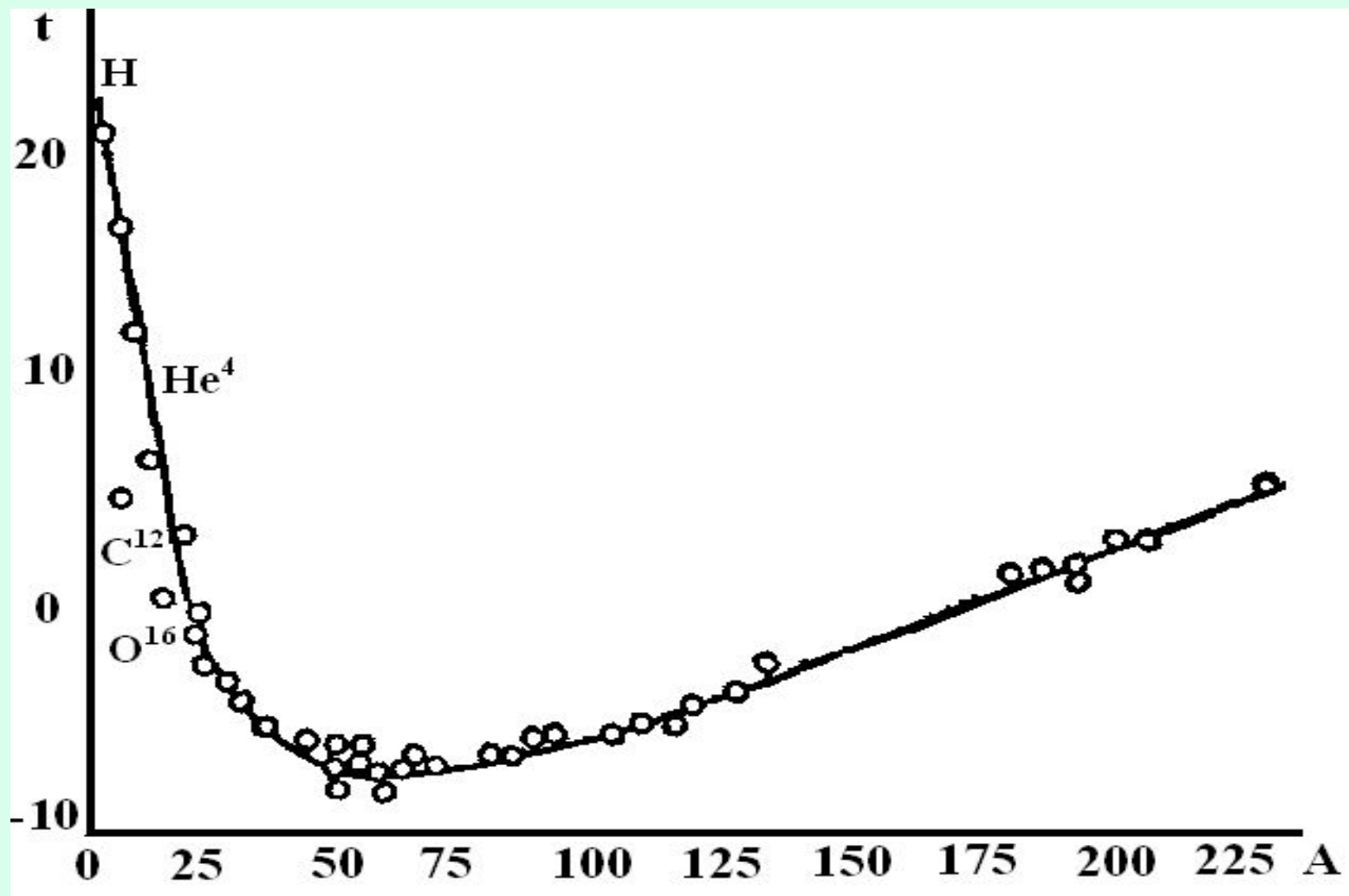
Коефіцієнт упаковки (f), введений у 1927 Астоном, як частка дефекту маси, що припадає на один нуклон:

$$f = ((m_{\text{атома}} - A) / A) \times 10^4$$

Залежність питомої енергії зв'язку нуклонів у атомному ядрі від масового числа

Залежність коефіцієнта упаковки від масового числа

Нуклонна модель будови атомного ядра

Переваги:

- Експериментально підтверджена, є базою для більш складних моделей.
- Дає можливість записати рівняння ядерних реакцій та радіоактивного розпаду.
- Дозволяє розрахувати:
  - питому енергію зв'язку нуклонів у ядрі для будь-якого ізотопу (з дефекту мас);
  - Енергію, що виділяється чи поглинається в ядерній реакції (теж з дефекту мас).
- Дозволяє встановити закономірності зміни питомої енергії зв'язку від A , Z , N .

Нуклонна модель будови атомного ядра

Недоліки:

Не пояснює:

- природу ядерних сил
- внутрішню будову ядра
- властивості ядер (спін, магнітний момент, квадрупольний момент)
- стабільність ядер (лише встановлює кореляції між складом ядра та його стабільністю)

КРАПЛИННА МОДЕЛЬ БУДОВИ АТОМНОГО ЯДРА

Основні положення:

- Атомне ядро - сферична крапля зарядженої ядерної рідини, яка не стискається.
- Радіус ядра $R = r_0 A^{1/3}$
 r_0 - середній радіус нуклона $1,35 \cdot 10^{-13}$ см
($r_p = 1,2 \cdot 10^{-13}$, $r_n = 1,5 \cdot 10^{-13}$),
 A – масове число
- Нуклони в ядрі рівноцінні, індивідуальні відмінності нуклонів не враховуються (колективна модель)

- Концентрація нуклонів у ядрі є практично сталою:

$$n = A / V = A / (4/3) \pi R^3 = A / (4/3) \pi r_0^3 A = 3 / 4 \pi r_0^3 \approx 10^{38} \text{ см}^{-3}$$

- Густина ядерної речовини є сталою:

$$\rho = m_N \cdot n = 1,66 \cdot 10^{-24} \cdot 10^{38} \approx 10^{14} \text{ г/см}^3$$

для макроскопічних твердих тіл

$$\rho \approx 2-20 \text{ г/см}^3$$

$$(r_{\text{атома}} / r_{\text{ядра}} \approx 10^5 - 10^6)$$

Напівемпірична формула Вейцзеккера

Дозволяє розрахувати енергію зв'язку нуклонів у ядрі для заданих A і Z :

$$E_{\text{зв}} = a_1 A - a_2 A^{2/3} - a_3 Z^2 / A^{1/3} - a_4 (A/2 - Z)^2 / A + \gamma a_5 A^{-3/4},$$

коефіцієнти $a_1 - a_5$ – сталі

$a_1 A$ - об'ємна енергія ядра,
пропорційна A (лінійна залежність)

- – $a_2 A^{2/3}$ - поверхнева енергія ядра, пропорційна площі поверхні сферичної ядерної краплі. Враховує нерівноцінність нуклонів у ядрі.
- – $a_3 Z^2/A^{1/3}$ - взаємне кулонівське відштовхування протонів (Z^2/R) при рівномірному розподілі електричного заряду всередині сферичного ядра з радіусом $R = r_0 A^{1/3}$. Кожен з Z протонів взаємодіє з іншими $Z-1$ протонами, $(Z-1) \cdot Z \approx Z^2$.

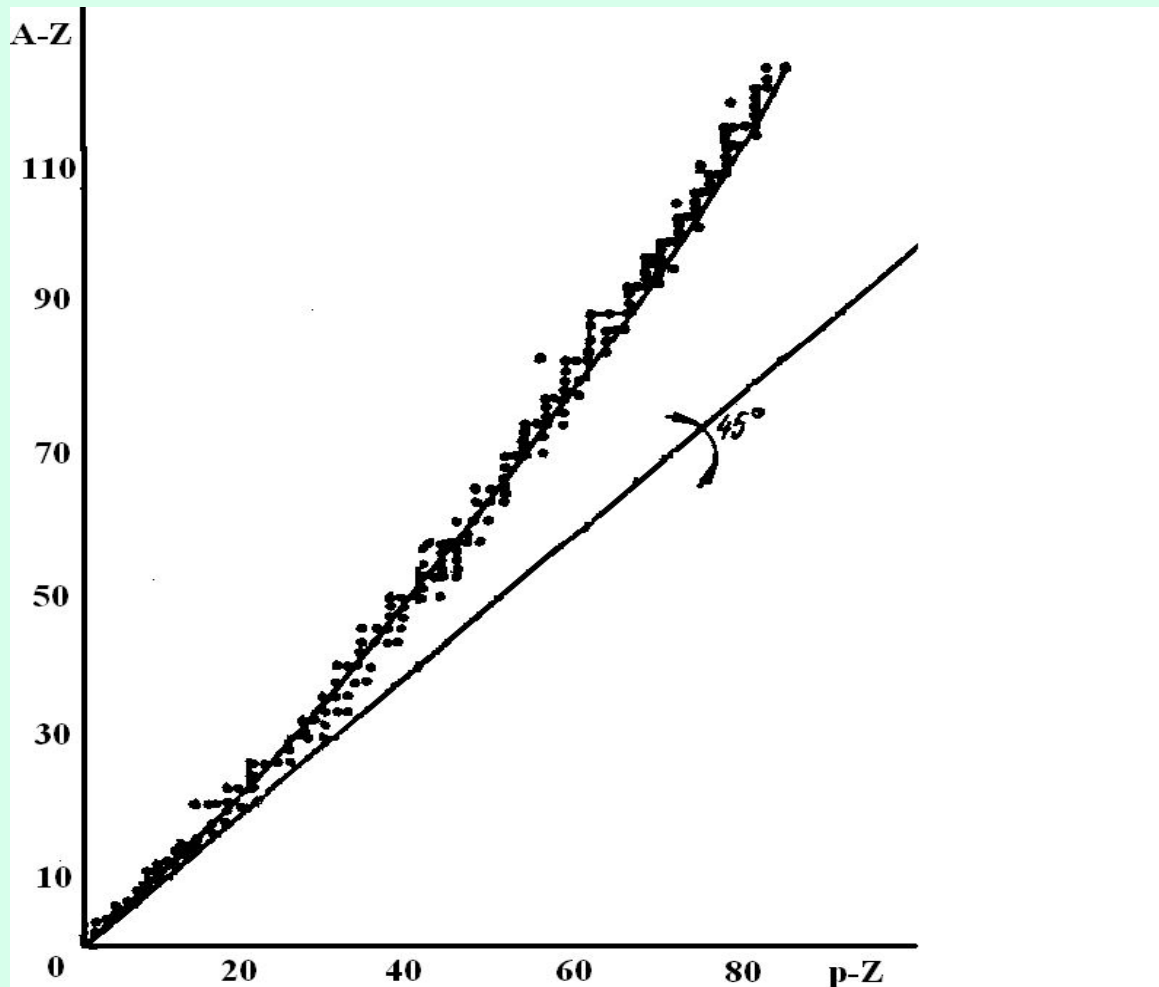
- – $a_4(A/2-Z)^2/A$ - поправка на енергію симетрії ядра. Підвищена стабільність ядер з рівною кількістю протонів і нейтронів, обумовлену зарядовою незалежністю ядерних сил та принципом Паулі.
- $\gamma a_5 A^{-3/4}$ - ефект спарювання однакових нуклонів. γ приймає три значення:
  - $\gamma = 1$ для ядер з парною кількістю протонів і нейтронів
  - $\gamma = 0$ для ядер з непарною кількістю одного виду нуклонів
  - $\gamma = -1$ для ядер з непарною кількістю і протонів, і нейтронів

$$\begin{aligned} a_1 &= 15,75 \text{ MeB,} \\ a_2 &= 17,8 \text{ MeB,} \\ a_3 &= 0,71 \text{ MeB,} \\ a_4 &= 94,8 \text{ MeB,} \\ a_5 &= 34 \text{ MeB} \end{aligned}$$

Приклади розрахунку питомої енергії зв'язку нуклонів у ядрі за формулою Вейцзеккера (MeV)

	^{40}Ca	^{120}Sn	^{238}U
Притягання	560	1680	3332
Поверхневий ефект	-153	-317	-501
Електростатичне відштовхування	-68.4	-292	-799
Асиметрія	0	-64.3	-236
Парність числа нуклонів	3.2	1.1	0.5
ΣE_{3B}	342	1004	1792
E_{3B}/A	8.52	8.37	7.54

Залежність кількості нейтронів в ядрах стабільних нуклідів від кількості протонів

**Рівноважне число протонів у ядрі
для ізобарів ($A=\text{const}$) за
формулою Вейцзеккера
мінімум суми кулонівської енергії
та енергії симетрії**

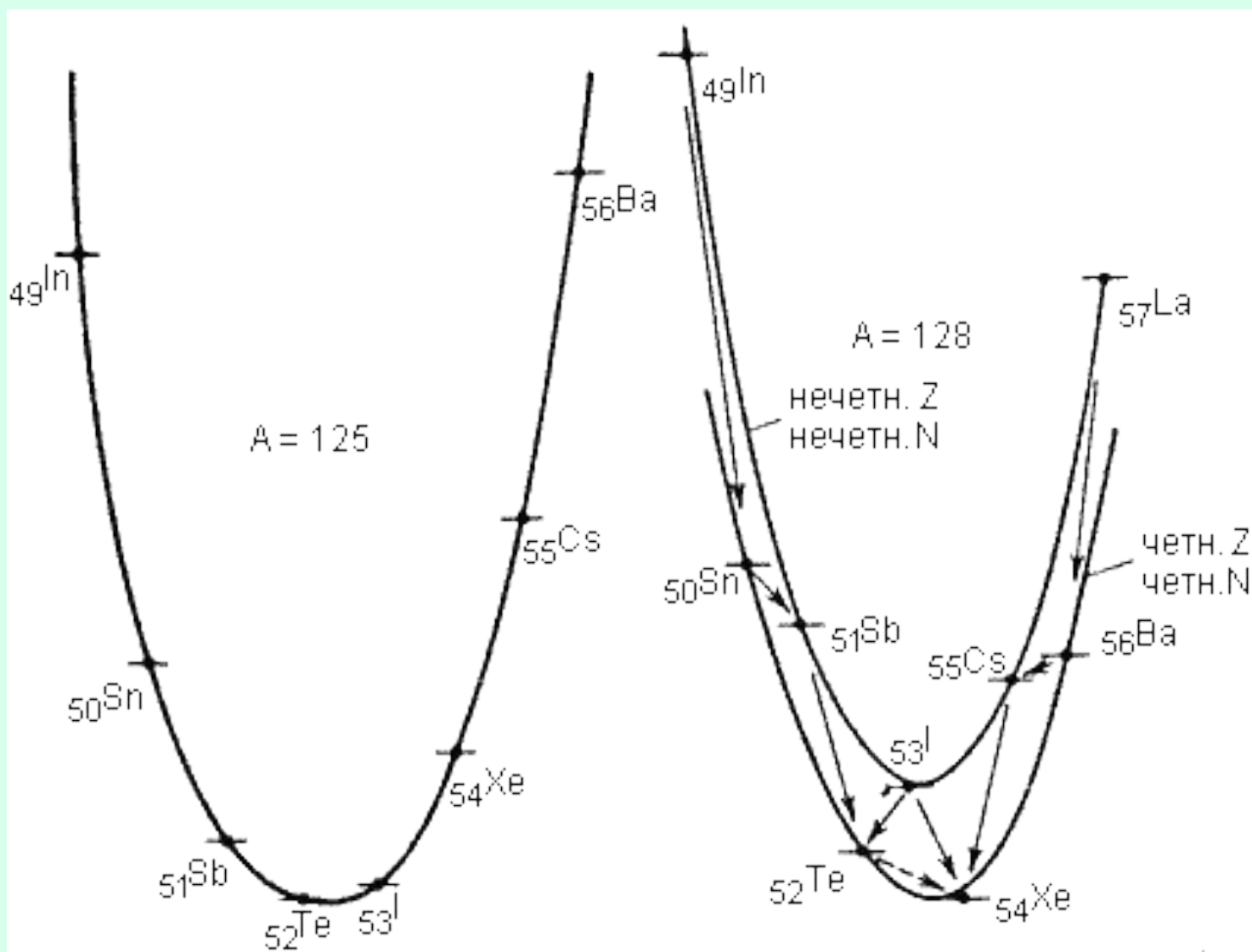
$$Z_{\text{рівн}} = \frac{2a_{\text{sym}}A}{a_c A^{2/3} + 4a_{\text{sym}}} \approx \frac{A}{0,015 \cdot A^{2/3} + 2}$$

для будь-якої групи ізобар:

для легких ядер $Z \approx 0,5 A$,

для важких ($A \geq 238$) – $Z \approx 0,39 A$

Енергія зв'язку для ізобарів

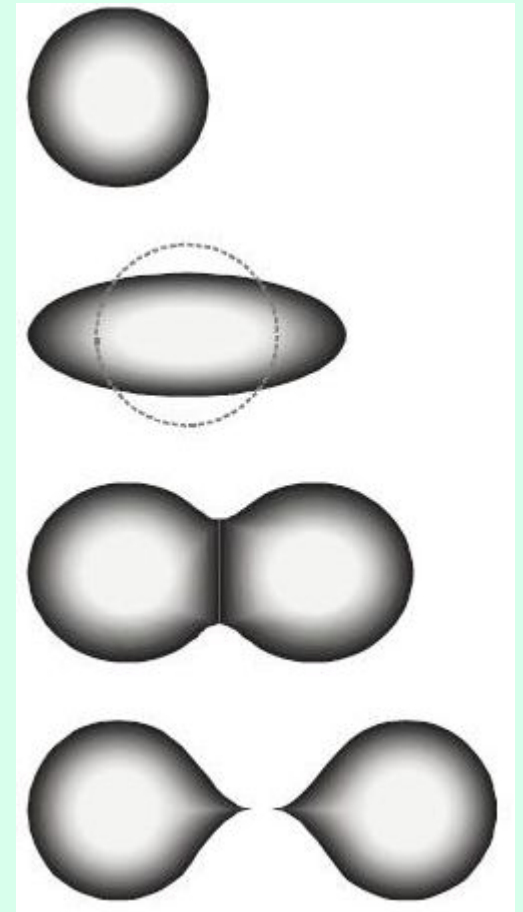

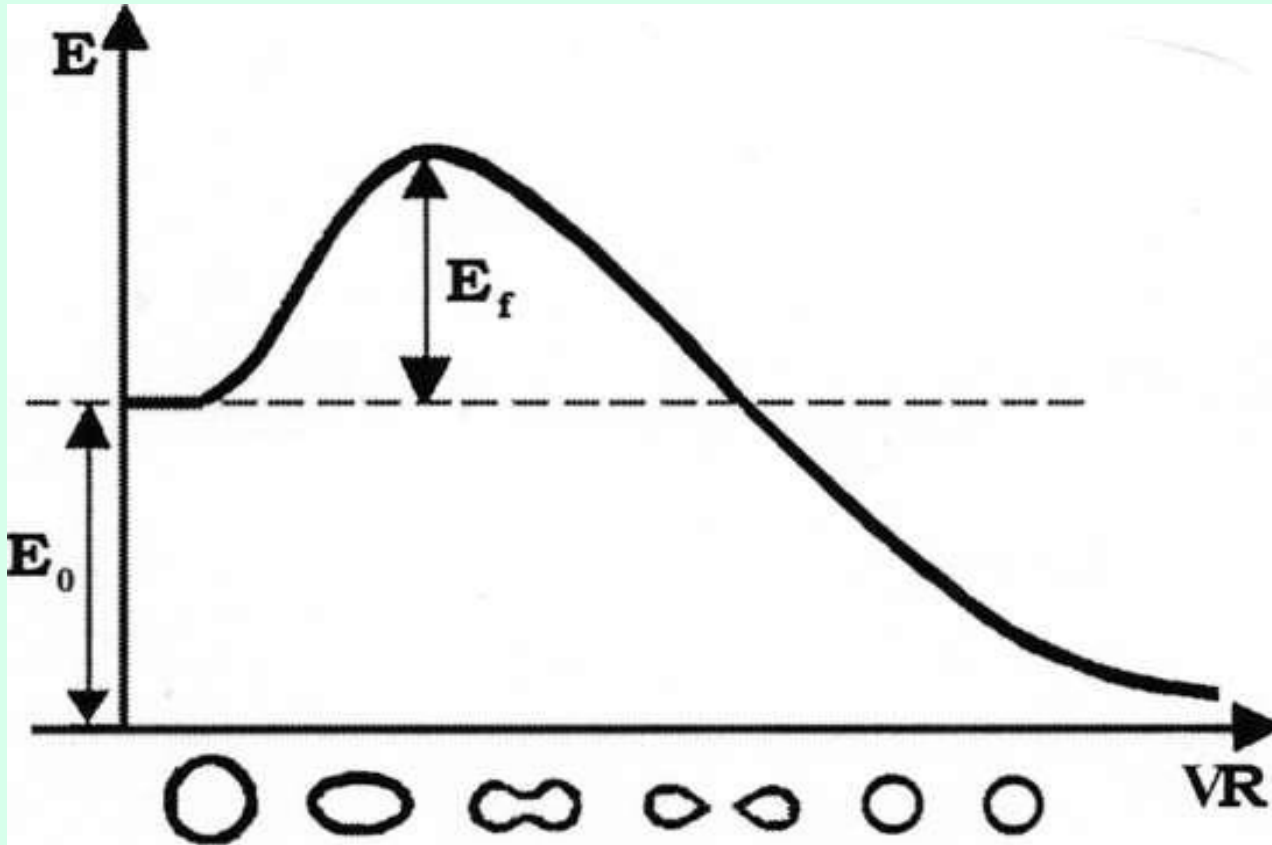

Механізм та якісна модель симетричного ділення важких ядер (на основі краплинної моделі)

Важкі ядра можуть розпадатися внаслідок зростання кулонівського відштовхування протонів.

Механізм ділення – деформація ядра внаслідок поверхневих коливань з високою амплітудою.

Потенційна енергія ядерної краплі під час поділу як функція відстані між центрами мас продуктів поділу

Краплинна модель будови атомного ядра - переваги

- Пояснює механізм симетричного ділення важких ядер
- Дозволяє розрахувати:
  1. питому енергію зв'язку нуклонів у ядрі;
  2. середню енергію зв'язку (відриву) протона, нейтрона чи будь-якої групи нуклонів (наприклад α -частинки) від ядра;
  3. знайти Z нуклідів, стійких по відношенню до β -розпаду.
  4. масу ядра

Краплинна модель будови атомного ядра - недоліки

- не враховує властивості окремих нуклонів
- не пояснює магнітні властивості та спін ядер
- не пояснює аномалії на залежності питомої енергії зв'язку від A
- не пояснює наявності магічних чисел.
- не дає правильного опису збуджених станів легких та середніх ядер;
- не пояснює асиметричне ділення ядер.

МЕЗОННА ТЕОРІЯ БУДОВИ АТОМНОГО ЯДРА

Основні положення

- Нуклони в ядрі огорнуті мезонним полем (хмарою віртуальних π - мезонів)
- Нуклони в ядрі постійно обмінюються між собою енергією шляхом передачі π - мезонів
- Можливе перетворення n в p та p в n внаслідок передачі π^- чи π^+ мезонів, при передачі π^0 мезонів тип нуклону не змінюється

Взаємоперетворення нуклонів

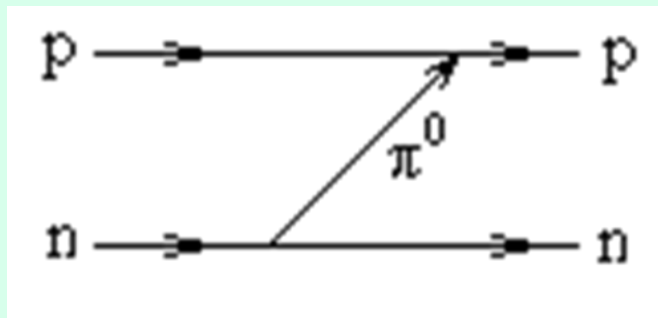
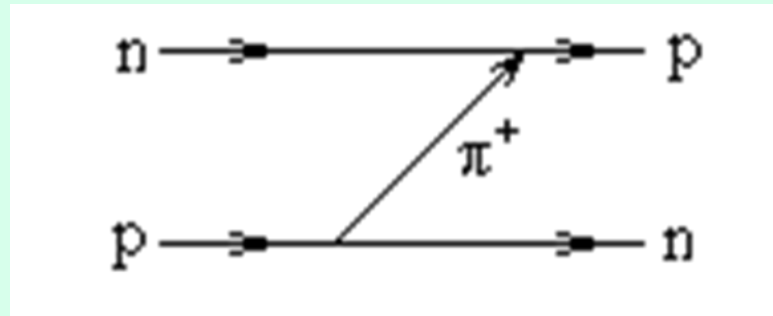
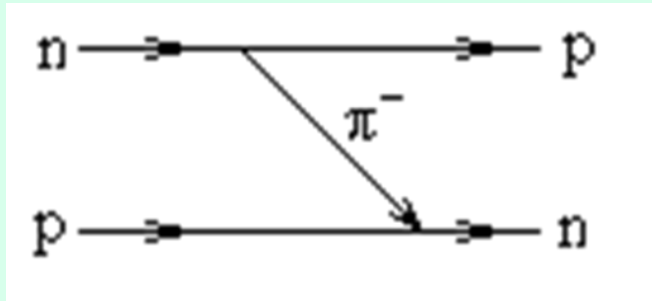
$$p + n \rightarrow (n + \pi^+) + n \rightarrow n' + (\pi^+ + n) \rightarrow n' + p'$$

$$n + p \rightarrow (p + \pi^-) + p \rightarrow p' + (\pi^- + p) \rightarrow p' + n'$$

$$n + n \rightarrow (n + \pi^0) + n \rightarrow n' + (\pi^0 + n) \rightarrow n' + n'$$

$$p + p \rightarrow (p + \pi^0) + p \rightarrow p' + (\pi^0 + p) \rightarrow p' + p'$$

Взаємоперетворення нуклонів

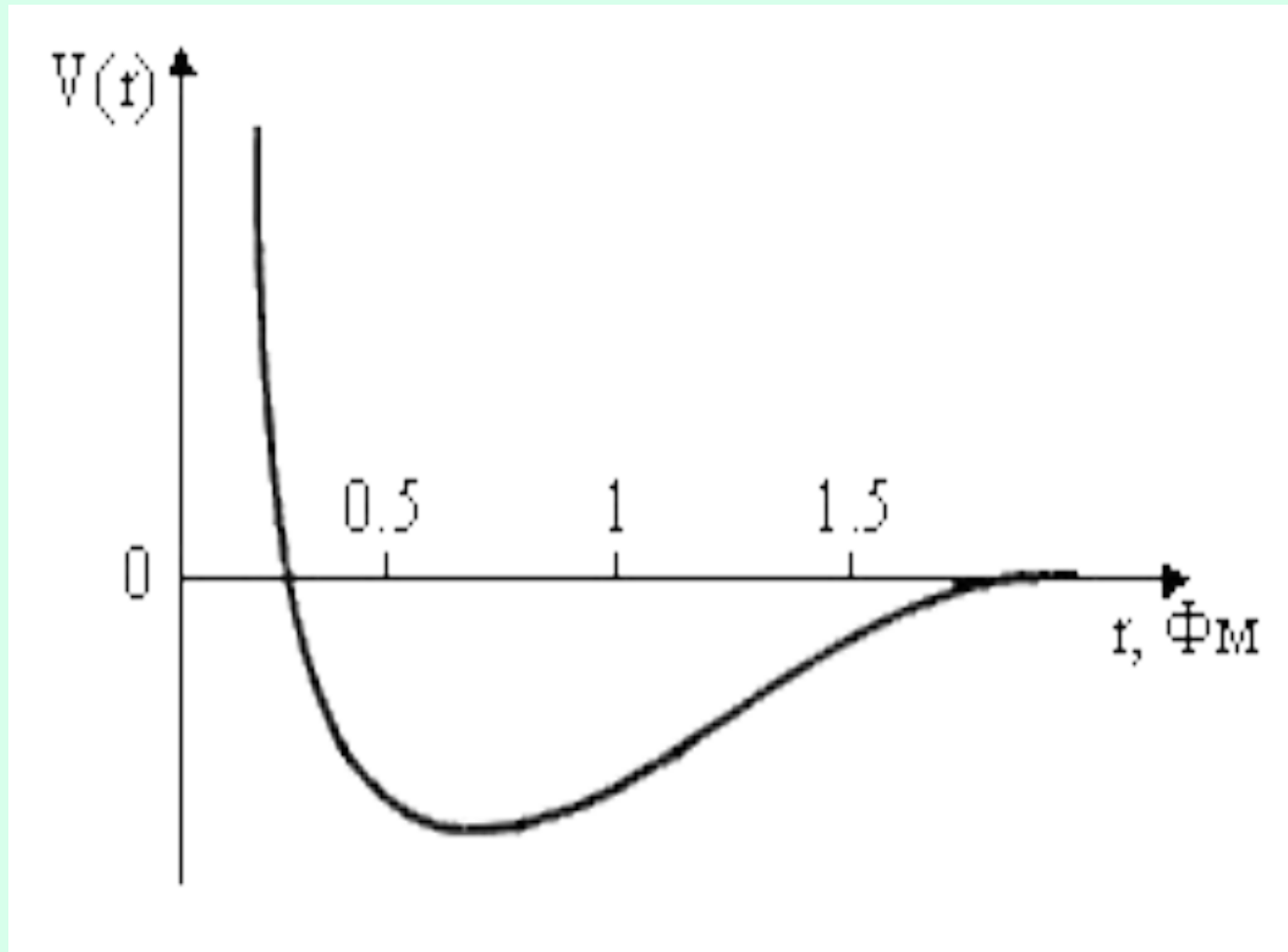

Характеристики мезонів

Частка	Маса, (m_e)	Час життя, (сек)	Основні шляхи розпаду
π^+ π^-	273,1	$2.6 \cdot 10^{-8}$	ν, μ^+ ν^-, μ^-
π^0	264,1	$8.4 \cdot 10^{-17}$	2γ

Потенціал Юкави

За взаємодію між нуклонами на малих відстанях (у тому числі за міжнуклонне відштовхування при $r < 0.3$ Фм) відповідають більш важкі мезони (K, B, D)

Мезонна теорія будови атомного ядра

Переваги:

- Експериментально підтверджена
- Пояснює природу сильної взаємодії
- Дала можливість передбачити існування ряду елементарних часток

Недоліки:

- Кількісна сторона, зокрема розрахунок енергії зв'язку нуклонів

МОДЕЛЬ ФЕРМИ-ГАЗУ

Основні положення

- Нуклони не взаємодіють між собою
- Нуклони рухаються в області об'ємом V , в межах якої потенціал вважають сталим.
- Одночастинні стани нейтронів и протонів описуються плоскими хвилями (справедливо при R ядра $\rightarrow \infty$, фактично нехтуємо наявністю поверхні ядра)
- В обмеженому об'ємі можний лише дискретний набір значень вектору імпульсу
- Імпульс та кінетичну енергію нуклонів знаходять шляхом введення періодичних граничних умов

Імпульс нуклона (p):

$$p_x = (2\pi \hbar / L)n_x,$$

$$p_y = (2\pi \hbar / L)n_y,$$

$$p_z = (2\pi \hbar / L)n_z$$

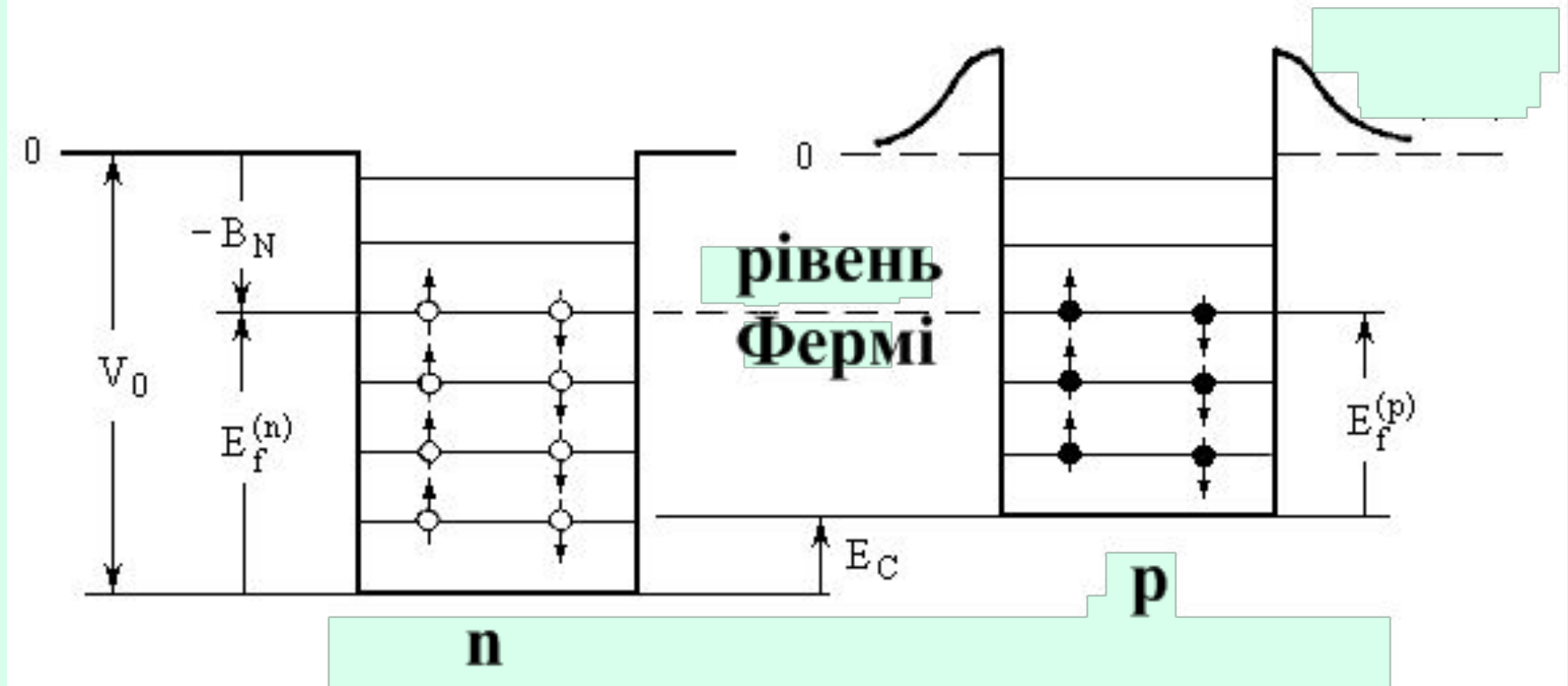
(L – довжина ребра куба з об'ємом V)

Максимальна кінетична енергія нуклона (енергія Фермі)

$$E_f^{(n)} = \frac{(p_f^{(n)})^2}{2m}, \quad E_f^{(p)} = \frac{(p_f^{(p)})^2}{2m}$$

Нейтронні та протонні одночасточні рівні енергії в моделі фермі-газа.

E_C – кулонівська енергія протона,
 B_N - енергія відділення нейтрона.

Модель Фермі-газу

- Переваги:

- Дозволяє досить точно розрахувати : енергію Фермі, імпульс та середню кінетичну енергію нуклонів.
- Дозволяє інтерпретувати дані для ядерних реакцій, чутливих до розподілу нуклонів в ядрі по імпульсу
- пояснює $N \approx Z$ для легких ядер

Недоліки:

Не враховує індивідуальні особливості ядер

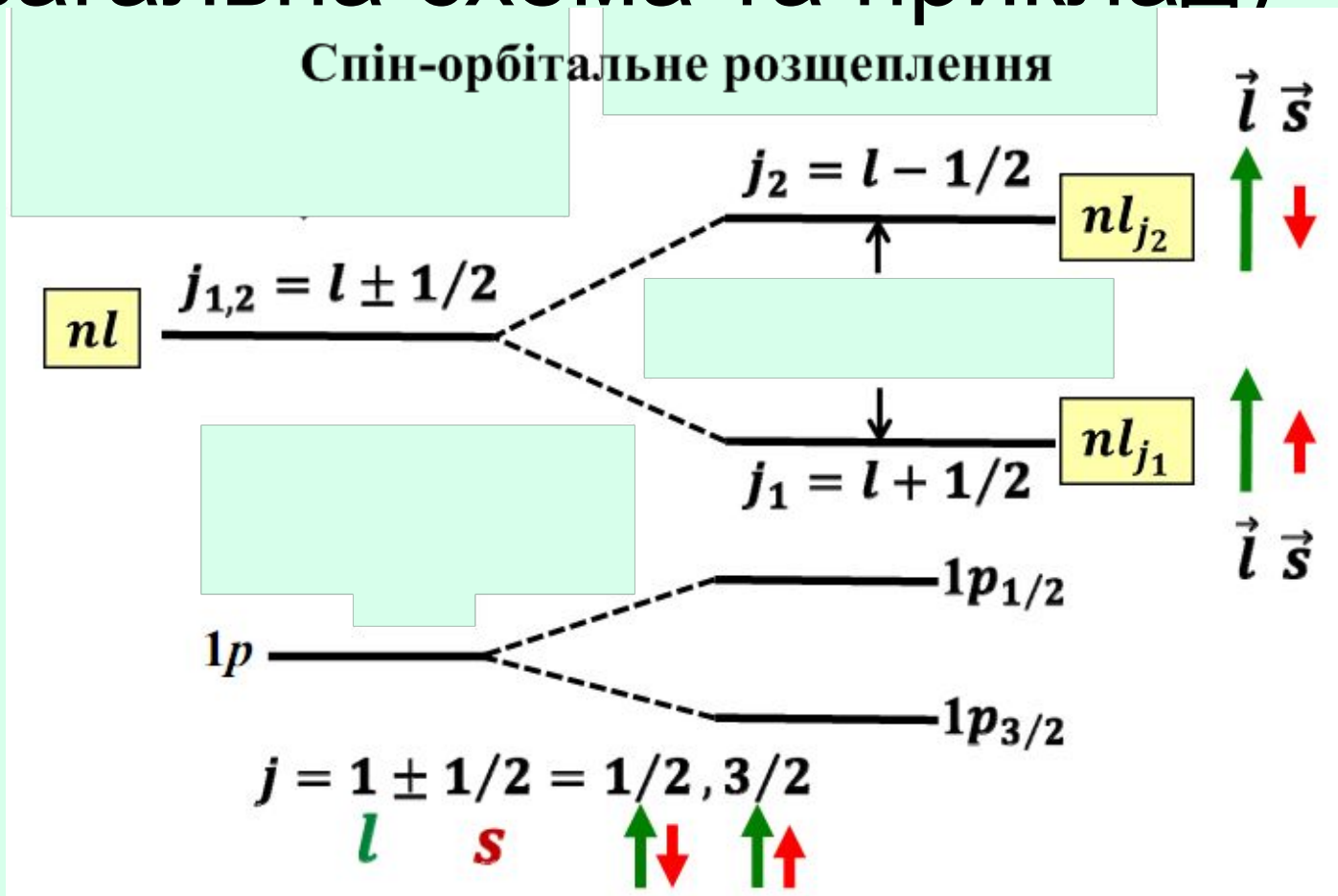
ОБОЛОНКОВА ТЕОРІЯ БУДОВИ АТОМНОГО ЯДРА

Основні положення:

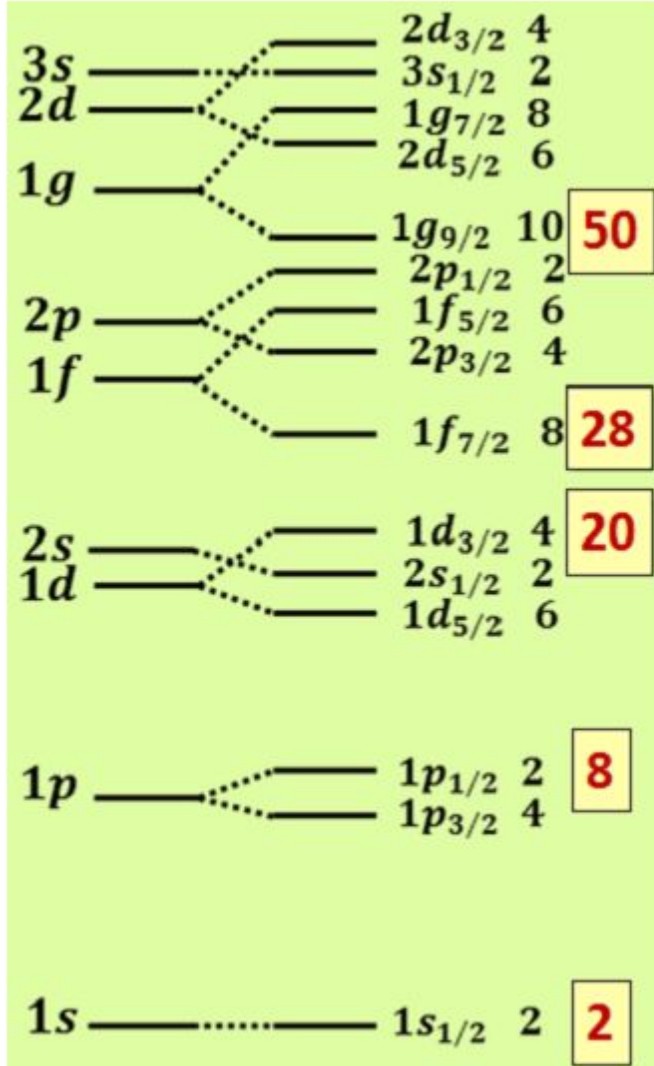
- **нуклони є незалежними частками (рухаються в потенційному полі, створеному іншими нуклонами)**
- **нуклони у ядрі знаходяться на квантових рівнях (як електрони – на електронних, для протонів і нейтронів ці енергетичні рівні не співпадають). Стан нуклона описується квантовими числами (спінове, орбітальне, магнітне, головне)**

- в результаті сильної спін-орбітальної взаємодії кожен дозволений енергетичний рівень розпадається на два підрівня. Енергія підрівнів з $\ell+1/2$ є нижчою, ніж $\ell-1/2$
- повний момент кількості руху оболонки $j = \ell \pm 1/2$ (ℓ орбітальне квантове число)
- ємність рівня = $2j+1$
- якщо ядро складається з лише заповнених протонних та нейтронних оболонок, то його спін і повний орбітальний момент дорівнюють нулю. При цьому енергія зв'язку нуклонів у ядрі різко збільшується.

Спін-орбітальне розщеплення (загальна схема та приклад)

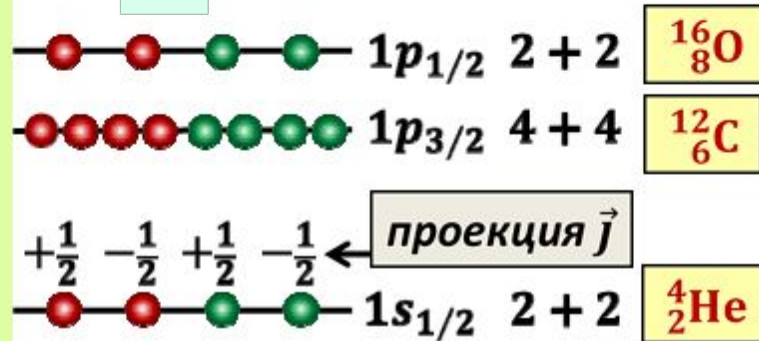

Діаграма нижніх нуклонних рівнів з урахуванням спін-орбітальної взаємодії

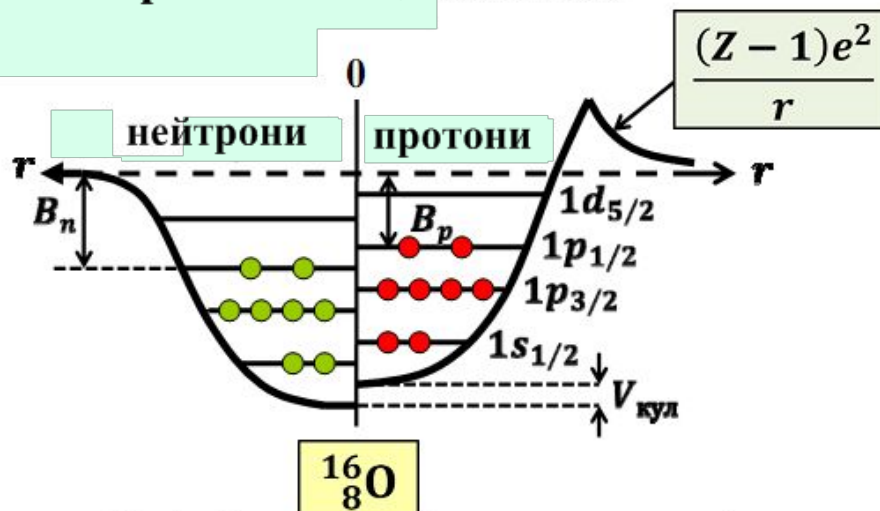
Діаграма нижніх нуклонних рівнів (підоболонок) число нуклонів кожного виду на підоболонці з повним моментом j

$$v_j = 2j + 1$$

Відносна енергія нейтронних та протонних підоболонок

Нейтронні та протонні підоболонки

Двічі магічні ядра

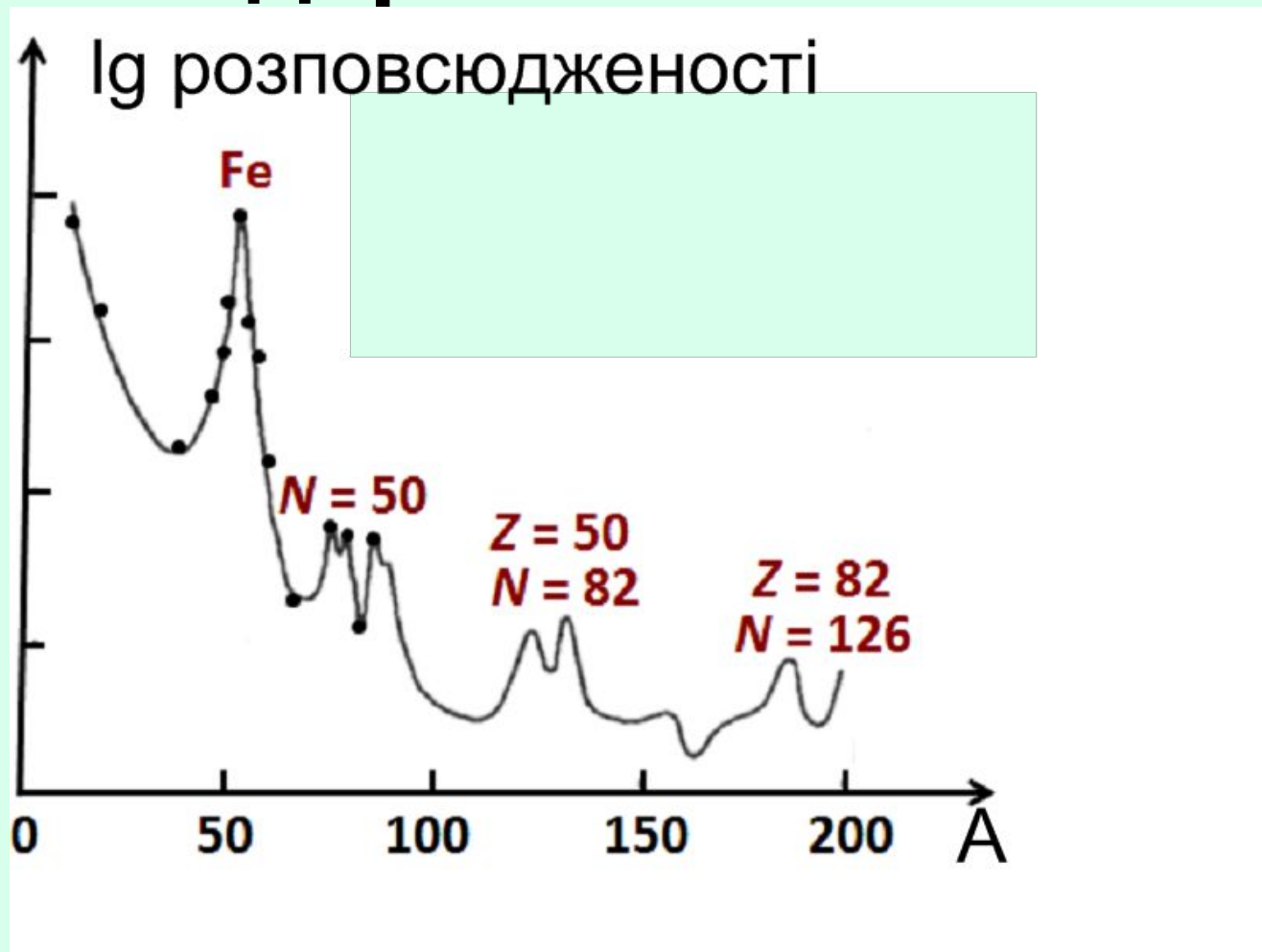
	^4_2He	$^{16}_8\text{O}$	$^{40}_{20}\text{Ca}$	$^{126}_{82}\text{Pb}$
N	2	8	20	126
Z	2	8	20	82

Експериментальне підтвердження моделі оболонки

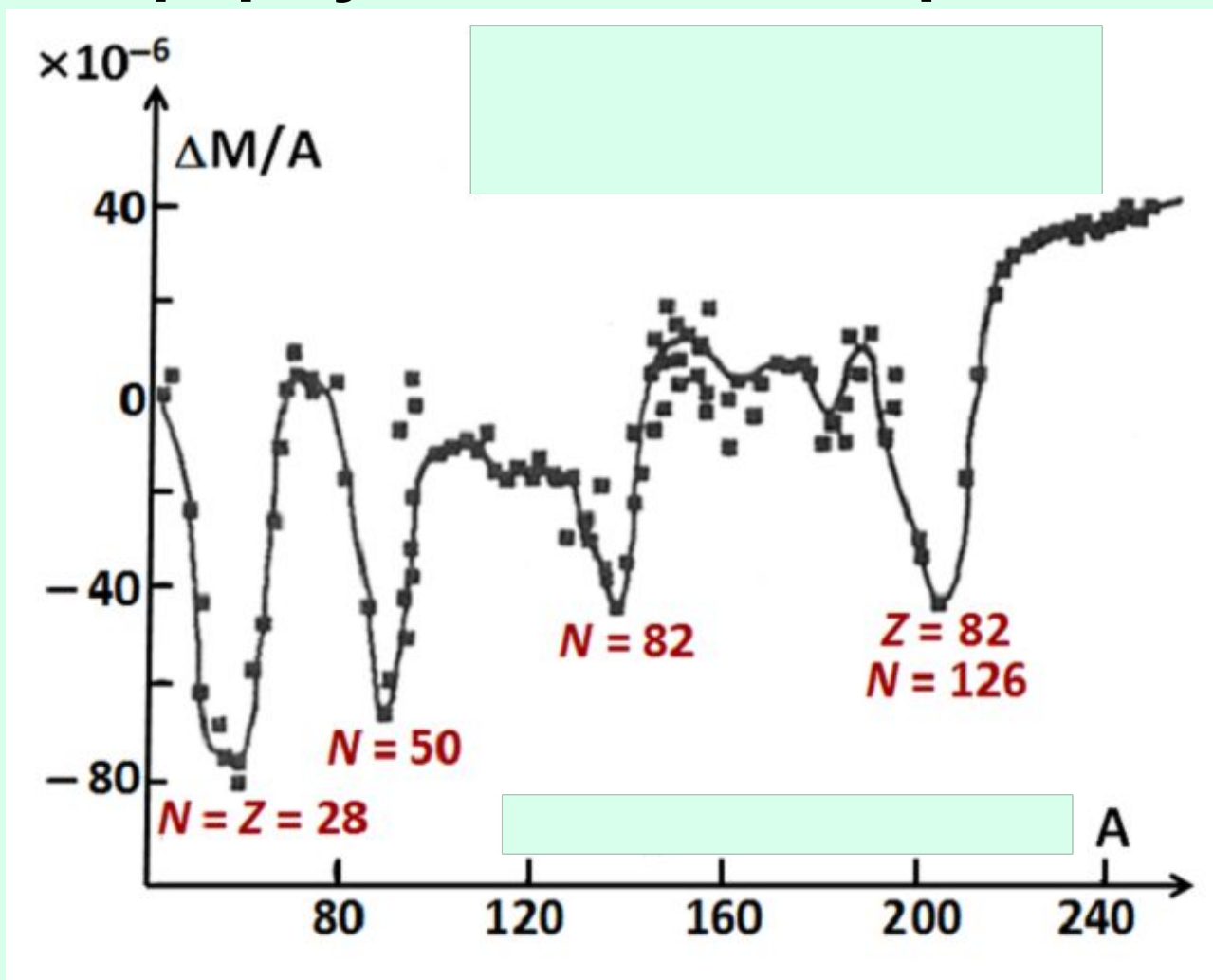
**Ядра з $Z = 2, 8, 20, 28, 50, 82, 114$
та ядра з $N = 2, 8, 20, 28, 50, 82, 126$
(«магічні числа» нуклонів)
мають підвищену стійкість та
розповсюдженість**

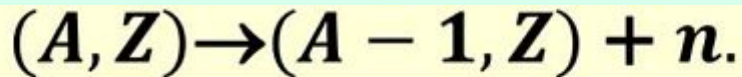
Розповсюдженість середніх і важких ядер в Сонячній системі

Відхилення маси ядра від розрахованої за формулою Вейцзеккера

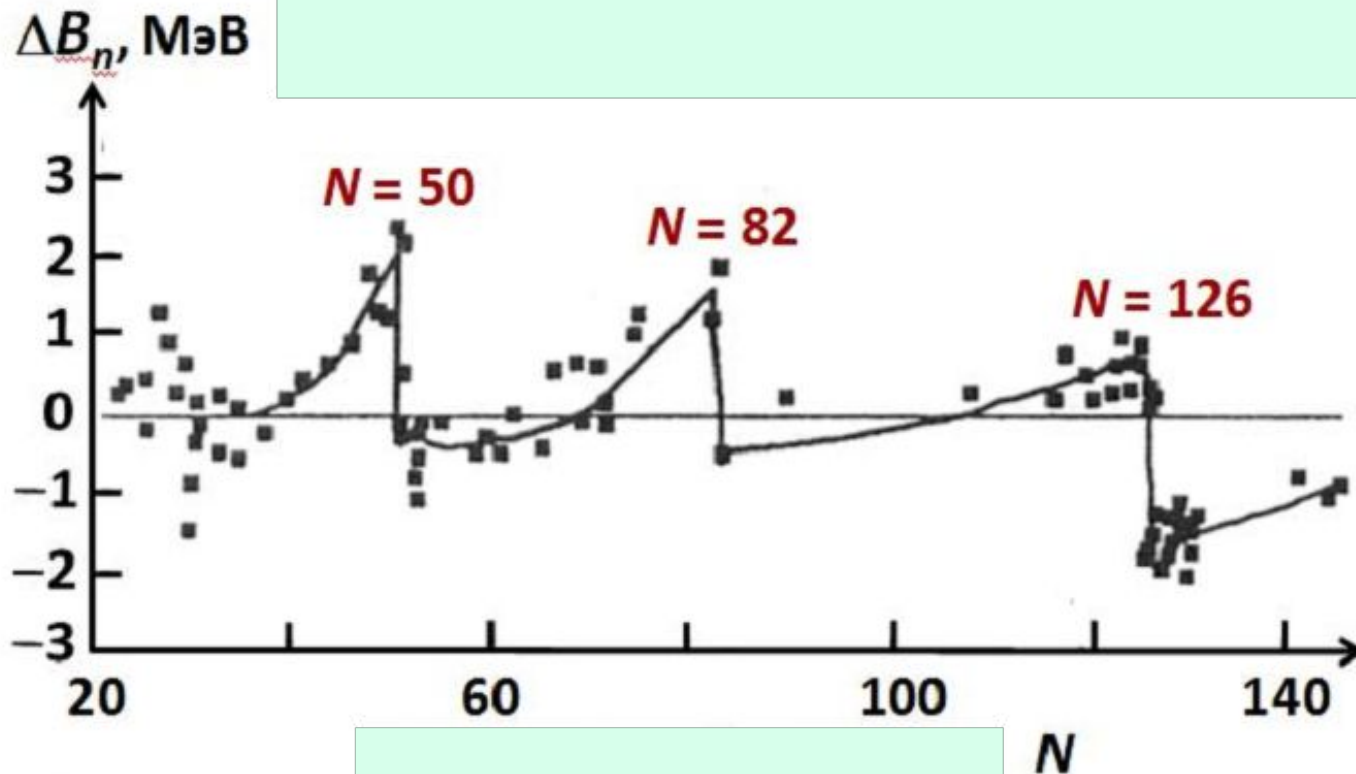
Відділення нейтрона

Енергія відділення нейтрона:

$$B_n = M(A - 1, Z)c^2 + m_n c^2 - M(A, Z)c^2$$

Відхилення енергії відділення нейтрона від розрахованої за формулою Вейцзеккера

Варіанти оболонкової моделі атомного ядра

- Одночастинна модель оболонок (ОМО)
- Багаточастинна модель оболонок (БМО) – робить спробу врахувати залишкову взаємодію між нуклонами, яке не описується потенційною ямою.
- Модель оболонок, що враховує несферичність ядер (несферичність потенційної ями)

Оболонкова теорія будови атомного ядра

переваги

- Пояснює магічні числа
- Пояснює спіни та магнітні моменти ядер
- Дозволяє описати збуджені стани ядер

Оболонкова теорія будови атомного ядра

недоліки

- Не може точно розрахувати квадрупольні моменти (є періодичність, але величина і навіть знак – не завжди точно)
- розрахунок магнітних моментів є не досить точним
- Магічні числа для важких ядер складно пояснити